

GETUIGEN VAN DE WAARHEID

Joan Sales (1912-1983)

door Jacqueline Visscher

Enigszins weerbarstig weersprak Joan Sales (Barcelona, 1912-1983) de mening dat hij de auteur is van slechts één roman. *'Incerta glòria* telt niet één, maar vier romans: het eerste deel is de roman van Lluís de Brocà, het tweede die van Trinitat Milmany, het derde die van de jonge Cruells en het vierde is die van de oude Cruells.' Dit laatste deel is later in een aparte band verschenen: *El vent de la nit* ofwel *De wind van de nacht*. Of je *Ongewisse glorie* nu beschouwt als een uit vier delen bestaande roman, of als vier, in twee banden gevatte romans, aan het geschrevene doet dat niets af. Het heeft vele decennia geduurd voordat de roman — gemakshalve spreken we over één roman — de weerklink kreeg die hij verdient. Inmiddels staat *Ongewisse glorie* al jaren op de lijst klassiekers van de Catalaanse literatuur, en is de afgelopen acht jaar ook vanuit (internationale) literatuurwetenschappelijke kringen de interesse voor Sales' werk sterk toegenomen. De vraag die vanzelf rijst, is waarom zijn werk nu, na een halve eeuw, volop in de belangstelling is komen te staan — de eerste versie van *Incerta glòria* werd in 1956 gepubliceerd.

Voor de huidige aandacht zijn diverse redenen aan te voeren. In de eerste plaats kan de *boom* van fictie en non-fictie over de recente Spaanse geschiedenis worden genoemd. Nadat in Spanje rond de jaren negentig van de vorige eeuw het stiltepact en de collectieve amnesie met betrekking tot de Spaanse burgeroorlog en de daaropvolgende Franco-dictatuur zijn doorbroken, ontstond in Spanje een enorme belangstelling voor het 'historisch geheugen'. Dit thema hield (en houdt) velen bezig; zowel in de media als in de literatuur is het nog altijd een gewild onderwerp. Sales' roman handelt in en over de periode van de Spaanse burgeroorlog en de Franco-dictatuur, en werd tegen de eenentwintigste eeuw min of meer 'herontdekt' door zowel de oudere als de jongere generatie. Daarbij komt dat *Ongewisse glorie* is geschreven vanuit een intrigerend Catalaans-

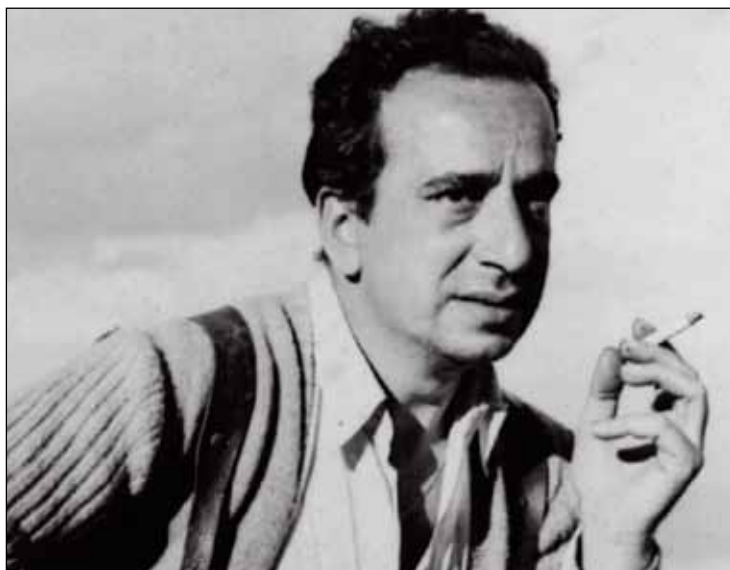
nationalistisch-katholiek perspectief, en Catalonië timmert met onder andere het Instituut Ramon Llull flink aan de weg om haar identiteit, cultuur en literatuur over de grenzen te brengen. De vertaling in het Engels (*Uncertain Glory*, 2002, 2012) en de hertaalde Franse uitgave van 2007 zijn evenmin onbelangrijke factoren. Verder heeft het feit dat Catalonië in 2007 de eregast op de Frankfurter Buchmesse was, ongetwijfeld ook een rol gespeeld en de animo voor Sales' roman aangewakkerd.

In 1956 kwam *Ongewisse glorie* maar moeizaam langs de censuur, want de Franco-machinerie draaide op volle toeren. In juli 1956 luidde het oordeel van lezer nummer F (Miguel Piñanaveja) als volgt: 'Roman geschreven in dagboekvorm door een officier van het Rode Leger, waarvan de handeling zich afspeelt tijdens de bevrijdingsoorlog. Hoewel het werk ontegenzeggelijk een literaire waarde heeft, worden heterodoxe ideeën — eigen aan deze personages — geuit, vaak middels schunnige en weerzinwekkende taal, die een heuse existentiële filosofie aan de orde stellen, verwerpelijk in vorm en inhoud. Schrappen in vocabulaire en zegswijzen is zinloos, want de afkeurenswaardige ideeën blijven voortbestaan in het wezen van de roman. Dient niet gepubliceerd te worden.' Ook uit de vijf andere censurrapporten bleek dat de roman, die het jaar ervoor de prijs Joanot Martorell had gekregen, ongeschikt was voor publicatie. Niettemin kreeg uitgeverij Aymà na autorisatie van het aartsbisdom Barcelona in oktober van datzelfde jaar toestemming om een sterk beknotte versie te publiceren. Tot een grootse receptie in Spanje leidde dit echter niet. De Spaanse vertaling, die in 1969 in een uitgebreide en herschreven versie verscheen, bracht daar weinig verandering in. En zo bleef het lange tijd. Voor die matige ontvangst zijn diverse oorzaken te noemen: het centralistische Spanje zat niet te wachten op een roman uit de periferie Catalonië; geschiedenissen beschreven vanuit het perspectief van de overwonnenen waren onder de franquisten in Spanje niet gewild; in de roman wordt veel aandacht besteed aan

geloofskwesties, terwijl kerk en franquisme algemeen gesproken een front vormden, waardoor de tegenstanders van het regime niet genegen waren om de roman te bespreken. Bovendien werd het antifranquistische verzet grotendeels georganiseerd door de communisten, een groep die geen positieve heldenrol in de roman krijgt toebedeeld, waardoor dezen evenmin stonden te popelen om Sales' roman te lezen c.q. te bespreken. Kortom, anders dan in Frankrijk — waar de roman na de verschijning in 1962 louter positieve kritieken ontving — was het in Spanje een roman waaronder velen zich ongemakkelijk voelden en die Joan Sales als schrijver lange tijd tot een outsider binnen de Catalaanse letteren maakte.

In Spanje was de schrijver Sales dus lange tijd beduidend minder interessant dan de uitgever Sales. Begin jaren tachtig van de vorige eeuw merkte ook schrijfster, journalist en criticus Mercè Ibarz dit: ze had Sales om een interview gevraagd, dat werd toegezegd en gehouden, maar haar tekst werd niet geplaatst. Pas na Sales' overlijden in 1983 toonde de media belangstelling voor haar interview en werd de tekst het jaar daarop gepubliceerd in het tijdschrift *L'Avenç*. Toch duurde het nog jaren voordat de schrijver Joan Sales werd 'herontdekt'. Wie was de man, die bekendstond als een fanatiek voorstander van de Catalaanse onafhankelijkheid en een diepgelovig mens, achter de lange tijd genegeerde maar inmiddels als klassieker bestempelde Catalaanse roman *Ongewisse glorie*?

Exact een eeuw geleden, in november 1912, zag Joan Sales i Vallès in Barcelona het levenslicht. De familie is afkomstig uit het Tarragonese bergdorpje Vallclara, waarnaar het na financiële problemen terugkeert. Zo niet Joan, die besluit bij een tante in Barcelona te blijven en rechten te studeren, terwijl hij tevens aan de slag gaat voor de nieuw opgerichte, links georiënteerde krant *La Nau*. Hij is Catalaan in hart en nieren. In Spanje heerst op dat moment de 'gematigde' dictatuur van Primo de Rivera en Sales' antiregime-ideeën komen hem op drie

‘Wie was de man, die bekendstond als een fanatiek voorstander van de Catalaanse onafhankelijkheid en een diepgelovig mens, achter de lange tijd genegeerde maar inmiddels als klassieker bestempelde Catalaanse roman *Ongewisse glorie*?’

maanden gevangenis te staan, een periode waarin hij naar eigen zeggen het rijke argot van medegevangenen — dieven en cokeverslaafden — oppikt. In 1928 wordt hij lid van de PCC, de Catalaanse Communistische Partij, maar, zo vertelt hij aan Ibarz, als deze twee jaar later samengaat met de Catalaans-Baleaerische Communistische Federatie en de Catalaanse zaak een ondergeschikte rol gaat spelen, kan hij zich niet langer in de partij vinden en vertrekt hij weer. Wel heeft hij hier zijn toekomstige vrouw Núria Folch leren kennen. In 1931 roept Francesc Macià de Catalaanse Republiek uit, enkele uren voordat de Spaanse Tweede Republiek wordt afgekondigd — de gelukkigste dag uit zijn leven, heeft Sales herhaaldelijk gemeld. Van lange duur is dit geluk niet, want in 1936 breekt de Spaanse burgeroorlog uit. Sales volgt een korte officiersopleiding en vecht eerst in Madrid met de kolonne van Durruti, allen anarchisten, onder wie hij zich niet thuis voelt, tegen de opstandelingen. Vervolgens voegt hij zich bij het republikeinse front in Aragon en daarna bij de Catalaanse troepen van Macià-Companyns. De republikeinen (een zeer gemêleerde groep bestaande uit onder meer anarchisten, communisten, socialisten, Catalaanse republikeinen) bevechten weliswaar een gezamenlijke vijand — de nationalen van Franco — maar desalniettemin wringt er een en ander bij Sales. Hij kan slecht overweg met het brute geweld tegen geestelijken en de onderlinge zuiveringen in de republikeinse gelederen. ‘Niet de gods-

dienst maar het antiklerikalisme was destijds de opium van het volk,’ brengt Sales als variant op Marx’ bekende uitspraak naar voren. Als voorstander van de Catalaanse republiek en de Catalaanse onafhankelijkheid mag hij dan fel gekant zijn tegen het fascisme van de Franco-troepen, zijn katholieke achtergrond laat zich niet verloochenen. Die vindt overigens een alomtegenwoordige weerklank in *Ongewisse glorie*, net als heel zijn beleving van de burgeroorlog, een periode in zijn leven die hem het meest interesseerde en boeide. Het is dan ook deze periode waarvan hij getuigenis doet in de eerste drie delen van zijn roman (het vierde deel beslaat de naargeestige naoorlogse tijd).

Als de zege van de Franco-troepen duidelijk is, vlucht Joan Sales de Pyreneeën over naar Frankrijk. Met de Tweede Wereldoorlog in het verschiet vertrekt hij als balling met vrouw en kind naar Haïti en reist vervolgens door naar Mexico. De toenmalige Mexicaanse president, Lázaro Cárdenas, sympathiseerde met de Spaanse republikeinen en zette de deuren van zijn land wijd open voor de Spaanse vluchtelingen. Maar het einde van de Spaanse burgeroorlog ten faveure van Franco en Sales’ ballingschap betekenden geenszins ook het einde van zijn betrokkenheid bij Catalonië en de ‘catalanidad’. Franco’s strenge verbod op het gebruik van Catalaans op scholen, in het openbare leven en in culturele uitingen, versterkte die alleen maar. Eind jaren veertig wordt het Catalaans op een aantal gebieden

mondjesmaat gedoogd, en in de jaren vijftig is het gebruik van deze taal in de literatuur weer beperkt toegestaan, al moet de pers nog tot het einde van dat decennium wachten voordat ook zij in de taal van Catalonië mogen publiceren. Tijdens zijn verblijf in Mexico bezorgt Sales onder meer de gedichten van zijn goede vriend en dichter Màrius Torres — die in 1942 overlijdt aan tbc — en wordt hij medeoprichter van het tijdschrift *Quaderns de l'exili*, een van de belangrijkste tijdschriften van de Catalaanse ballingen. Het voornaamste doel van het gratis tijdschrift, waarvan 26 nummers werden uitgebracht, was de Catalaanse zaak propageren. De hoop bestond erin dat de geallieerden het Franco-regime omver zouden werpen en dat Catalonië bevrijd zou worden van de Spaanse bezetting (het idee bestond dat de Spaanse burgeroorlog een oorlog was van Spanje tegen Catalonië). De geallieerde landen erkenden echter Franco’s bewind, met als gevolg dat veel Catalanen geen heil meer zagen in hun ballingschap en terugkeerden naar Spanje om van binnenuit voor hun zaak te strijden. Zo ook Sales, die in 1948 met echtgenote — in Mexico is hun burgerlijk huwelijk ook kerkelijk ingezegend — en kind naar Barcelona teruggaat. Weer in Spanje ontplooit hij velerlei activiteiten op literair en cultureel gebied: hij gaat aan het werk voor uitgeverij Ariel, begint aan zijn monumentale roman *Ongewisse glorie*, werkt mee aan diverse literaire en culturele projecten, publiceert zijn dichtbundel *Viatge d'un*

moribund ('Reis van een stervende', 1952), thans opgenomen in *Cartes a Màrius Torres* — de brieven die hij de dichter tussen 1936 en 1942 schreef —, zet samen met Aymà de reeks Club dels Novel·listes op, een reeks die later in Sales' uitgeverij Club Editor wordt opgenomen, en hij vertaalt werken van

wel uit de ontstaansgeschiedenis van *Ongewisse glorie* in de vorm die we nu kennen. De eerste editie was, zoals gezegd, sterk gemutild door de censuur. De vertaling in het Frans (*Gloire incertaine*, Gallimard 1962) gaf hem de mogelijkheid om aan de gemankeerde Catalaanse versie, die als basis voor

de zwarten [de fascist] te schrijven, om tussen feit en fictie een zo'n goed mogelijk (literair) beeld van die periode te schetsen, leidde tot diverse herziene uitgaven. De laatst door hemzelf bezorgde editie dateert van 1981, twee jaar voor zijn overlijden.

Getuigen van de waarheid, dat was zijn plicht als schrijver, vond Sales. Maar wat was die waarheid, de waarheid met een hoofdletter? Op deze vraag van zijn interviewer Busquets i Grabulosa bleek ook voor hem geen eenduidig antwoord mogelijk. Maar Sales schreef in elk geval niet dogmatisch. Al vocht hij aan republikeinse zijde tegen het opstandelingenleger en al was hij het katholieke geloof — na zijn oorlogservaringen — zeer toegewijd, kerk noch anarchisten worden in zijn roman gespaard. Net zo min als elk lid van het vijandige kamp louter negatief wordt afgeschilderd. Sales was geen zwart-witdenker en de scheiding goed-slecht is niet zo simpel. Wie waren dan ook de slechteriken? Zo laat hij zijn personages zeggen: 'Wij schreeuwen: "Dood aan de zwarthemden!" Zij schreeuwen: "Dood aan het rode gespuis!" En allemaal, zij en wij, bedoelen hetzelfde: dood aan de slechteriken! Iedereen is tegen slechteriken; iedereen is altijd, overal, voor de braverik. Wat saai, mijn God!' en 'Allemaal hetzelfde! Stelletje ellendelingen! Republikeinen of fascist, allemaal een pot nat!' (*Ongewisse glorie*). De schrijver nuanceert. Het is hem bovenal te doen om de mens en de menselijkheid. In *Ongewisse glorie* schildert Sales geen groepen maar mensen; hij verbeeldt het leven in moeilijke tijden, in al zijn nuances, zoals hij het heeft ervaren. Een beleving waarvan hij het uiterst belangrijk vond die zo goed mogelijk, in de vorm van een vierdelige roman of in vier korte romans, zoals hij zelf beweerde, door te geven. Een metafysische én literaire zoektocht waaraan hij bijna drie decennia heeft gewerkt en waarin echo's van vele denkers en schrijvers doorklinken: onder meer Nietzsche, Kierkegaard, Sartre, Schopenhauer, Baudelaire, Bernanos, Stendhal en bovenal Dostojevski. En in die missie is hij geslaagd: *Ongewisse glorie* kan de proeve der literatuur doorstaan. Met lof.

'De schrijver nuanceert. Het is hem bovenal te doen om de mens en de menselijkheid. In *Ongewisse glorie* schildert Sales geen groepen maar mensen; hij verbeeldt het leven in moeilijke tijden, in al zijn nuances, zoals hij het heeft ervaren.'

onder anderen Kazantzakis, Dostojevski en Flaubert, niet alleen in het Catalaans maar, bijvoorbeeld in het geval van Flaubert, ook in het Spaans. Sales mocht dan catalanist in hart en nieren zijn, anti-Spaans was hij niet.

Als uitgever vergaart hij vooral bekendheid doordat hij enkel werken in het Catalaans (origineel of in vertaling) uitbrengt. Bovendien wordt hij de uitgever van de inmiddels internationaal befaamde Mercè Rodoreda; haar roman *La plaça del Diamant* (1962 — vert. *Colometa*, 2007) is in meer dan veertig talen vertaald. Sales heeft een bijzonder goed ontwikkeld gevoel voor taal en stijl; de eveneens tot docent Catalaans opgeleide schrijver zet zich af tegen 'het Catalaans volgens de regels' en ijvert voor de levende taal, de taal die gesproken wordt, de taal die aan veranderingen onderhevig is. In die zin is hij met zijn correcties en opmerkingen de belangrijke man achter het werk van Rodoreda, zoals ook uit hun in 2008 gepubliceerde briefwisseling blijkt. Het toeval, of het lot, wil dat beide schrijvers van een Catalaanse klassieker die zich afspeelt tijdens de Spaanse burgeroorlog in 1983 slechts enkele maanden na elkaar overlijden. Na Sales' verscheiden zet zijn vrouw Núria Folch de uitgeverij voort. Ze bezorgt bijvoorbeeld in 1986 postuum Rodoreda's onvoltooide roman *La mort i la primavera* ('De dood en de lente').

Joan Sales was niet snel tevreden, niet als uitgever en niet als schrijver. Dat blijkt

de vertaling diende, de verwijderde passages terug te geven, en meer nog, de gehele tekst flink te herzien. Het is de nachtmerrie van elke vertaler, een auteur die zijn tekst maar blijft herschrijven. In dit geval was het de Franse vertaler Bernard Lesfargues die, zoals Adri Boon in het nawoord bij *Ongewisse glorie* schrijft, regelmatig dikke enveloppen met aanpassingen van Sales ontving. Iets soortgelijks overkwam ook de vertaalster Mariateresa Cattaneo. In 1966 begon ze aan de vertaling in het Italiaans, waarbij ze de Franse tekst als uitgangspunt nam en de Catalaanse versie als naslagwerk wat stijl betreft. Ze onderhield een goed en intensief contact met Sales en diens vrouw. Sales, met zijn streven naar perfectie, bleef echter nog niet tevreden over zijn tekst en bleef schaven en polijsten om een zo levendig en vloeiend mogelijk Catalaans te produceren, een omgangstaal die tevens welluidend was en het bijzondere, rijke karakter ervan weergaf. Ook nu voegde hij almaar passages toe, want 'getuigen van de waarheid' was de grote drijfveer voor de schrijver. Door die voortdurende wijzigingen en uitbreidingen zette de Italiaanse uitgeverij Rizzoli het project stop en zag af van publicatie, tot grote spijt van de andere betrokkenen, waardoor 'de Italiaanse lezer de kans werd ontzegd deze vanuit historisch en individueel perspectief gezien bijzondere roman te leren kennen.' Sales' drang tot getuigen, om tegen de 'leugen van de roden en de leugen van

| JOAN SALES

| *Ongewisse glorie / De wind van de nacht*

ROMANS / SPAANSE BURGEROORLOG / HISTORISCHE LITERATUUR

De mooiste dag uit zijn leven, zo heeft Joan Sales bij gelegenheid te kennen gegeven, die 14de april 1931, de dag waarop in Spanje de Tweede Republiek en in Catalonië de onafhankelijkheid wordt uitgeroepen. Deze aprilglorie bleek echter ongewis — zoals Stendhal Shakespeare al citeerde, en Sales vervolgens beiden evoceert — want amper vijf jaar later, in juli 1936, kwam een deel van het Spaanse leger in opstand tegen de wettige regering en brak de Spaanse burgeroorlog uit, een oorlog die gewonnen zou worden door de nationalen en uitmondde in de bijna vier decennia omvattende Franco-dictatuur, waarbij Catalonië haar statuut van autonomie verloor. Sales meldde zich aan bij het republikeinse leger en vocht eerst in Madrid bij de anarchistische kolonne van Durruti en vervolgens aan het Aragonese en Catalaanse front. Zijn ervaringen en de impact van deze historische gebeurtenissen op het leven en denken in Spanje staan aan de basis van *Ongewisse glorie*.

'Ik ben ik en mijn omstandigheden,' schreef de Spaanse filosoof Ortega y Gasset in 1914. In dit licht krijgt de opmerking van Sales dat *Ongewisse glorie* geen oorlogsroman is, betekenis. De ik, de omstandigheden, de complexe wereld, de existentiële en metafysische vraagstukken waarmee de schrijver te kampen had en waarmee zijn personages in de literaire wereld worstelen, krijgen gestalte tegen de achtergrond van de Spaanse burgeroorlog. Een ik, omstandigheden en een oorlog bezien vanuit het perspectief van een overwonnenen. Een complex Catalaans-nationalistisch en katholiek perspectief waarbij niet geschuwd wordt de excessen gepleegd door beide kampen aan de kaak te stellen, bijvoorbeeld de wandaden van de anarchististen die talloze geestelijken vermoordden en vele kerken in brand staken. Die complexe wereld wordt verdiept door Cruells, een priester die aan republikeinse zijde vocht, een belangrijke stem in de roman te geven; de kerk schaarde zich namelijk algemeen aan de zijde van het nationale kamp.

Ongewisse glorie is gestructureerd in vier delen, waarvan het laatste deel, alhoewel onlosmakelijk verbonden met de eerste drie, in een aparte band verschenen is: *De wind van de nacht*. De polyfone geschiedenis kent drie hoofdvertellers die in de eerste persoon verhalen. Lluís de Brocà, een anarcho-idealistische jongeman van begin twintig, die evenwel niet schroomt te leven van de dividenden die de zo door hem verafschuwde vermicellifabriek van zijn oom oplevert, opent met een relaas in dagboekvorm over zijn tijd aan het Aragonese front. Het volgende deel bevat de brieven die zijn vriendin Trini Milmany — dochter uit een respectabel anarchistengezin die zich bekeert tot het geloof —, met wie Lluís voor het uitbreken van de oorlog ongehuwd samenwoonde en een kind heeft, tijdens de oorlogsjaren vanuit de achterhoede Barcelona aan hun gemeenschappelijke vriend Juli Soleràs schrijft. De laatste twee delen komen toe aan Cruells, tijdens de oorlog vaandrig-verpleger bij de brigade van Lluís en nadien

pastoor, eerst in een Barcelonese voorstad en later in een afgelegen berggehucht. Anders dan de vertelling van Lluís en Trini wordt Cruells verhaal achteraf verteld, in de vorm van de herinnering, waarbij de tweede band, opgetekend door een oude Cruells, gekenmerkt wordt door een inktzwarte somberte.

Geen eigen vertelstem is er voor de verbindende figuur: de excentrieke Juli Soleràs. Maar in alle vier delen wordt dit intelligente, erudiete en vluchtige personage een belangrijke rol toegekend. De respectieve vertellers, voor wier leven hij van grote betekenis is, 'lenen' hun stem met regelmaat aan hem uit, en dan prikkelt de filosoferende Soleràs met zijn paradoxale opmerkingen en houding niet alleen zijn fictieve toehoorders maar ook de lezer. Ondanks al zijn tekortkomingen lijkt de sceptische eenling Soleràs — tezamen met kapitein Picó, die halsstarrig weigert te vluchten of zich over te geven en tot het bittere einde blijft vechten — de ware (anti)held van de roman te zijn: hij verleidt de vrouw van zijn vriend, loopt over naar het later zegevierende nationale kamp,

maar uiteindelijk weigert hij zijn glorie te innen. Op het moment dat hij Trini heeft veroverd, verdwijnt hij; op het moment dat de oorlog in het voordeel van zijn nieuwe kamp wordt beslecht, verdwijnt hij naar de zijde van de overwonnenen, om in Cruells' tweede vertelling in karikatuurale vorm plaats te maken voor Lamonedà, het spook dat door het naoorlogse Franco-Spanje waart, een groezelige falangist die er onfrisse praktijken op na houdt, die maar niet kan wennen aan de veranderende, liberaler wordende winden en uiteindelijk door het leven wordt uitgekotst.

Alle personages leveren hun eigen strijd met de oorlog, de liefde, het geloof, de hoop, en algemener, het bestaan; allen zijn het product van hun ik en hun omstandigheden. Jongvolwassenen wier idealen met het verstrijken van de tijd vervagen, verdwijnen. Rijkelijk uit eigen ervaringen puttend, schetst Sales een wereld vol contrasten: het actieve front, het 'dode' front, de stedelijke achterhoede; liefde en haat; vriendschap en eenzaamheid; geloof en ongeloof; hoop en teleurstelling. Maar bovenal: het obscene en het macabere. Het leven is niet meer dan een gang van het obscene (de geboorte) naar het macabere (de dood), zoals Soleràs cynisch pleegt op te merken. En aan het einde van die gang, die soms een heel lange en donkere tunnel kan zijn, zo ondervindt de getergde, neurasthenische pastoor Cruells zo'n dertig jaar na afloop van de burgeroorlog, gloort het licht, in de vorm van een kruis. Met veel oog voor detail en een soms wrang aandoende humor schetst Sales een wereld waarin de glorie ongewis is. Een universele roman die prangende vragen oproept en onder je huid gaat zitten, zoals alleen bij goede literatuur het geval is.

[Jacqueline Visscher]

Menken Kasander en Wigman Leiden, 2011, 632/275 p., € 49,5
ISBN 9789074622738 Vert. van: *Incerta gloria* door Adri Boon. Distributie: EPO

